

УДК 32.01:165.212

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СИМВОЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

Сергій Орлов

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії, політології та юридичної логіки
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна,
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

Розглянуто політичні форми буття, що потребують змістовного аналізу трьох складових: субстанціональної основи – об'єкта, політичної діяльності й найскладнішої для пояснення та розуміння підстави – символічної складової. Опрацьовано основні методологічні напрями визначення функцій, норм і змісту символізації політики через сучасні методологічні концепти.

Ключові слова: політика, політична діяльність, символ, політичний символ, символізація політичної дійсності.

У конструюванні групової та міжгрупової взаємодії, створенні політичного іміджу лідера та групи вирішальну роль відіграють символи. Це чітко простежуємо на формуванні групи як політичної одиниці, що постає суб'єктом зокрема через символічні акції, які визначають певний розвиток подій і спрямовують широкий загал на підтримку політичного курсу. З-поміж наймасовіших символічних акцій в новітній історії України найбільш примітна – «живий ланцюг», який у січні 1990 року з'єднав Київ і Львів, засвідчуючи єдність українських земель і демократичних суспільних сил по обидві сторони Дніпра. Згадаймо також студентське голодування, акції «Це ще не свобода», «Хочемо правди», «Пора» увійшли в історію суспільних рухів України – виразні форми активного протестного реагування на складні проблеми взаємодії громадянського суспільства і владних інституцій.

Відомі стратегії символічного асоціювання та дисоціювання допомагають у створенні необхідного образу іншого політичного лідера. Політичний проект може бути орієнтований на досягнення позитивного результату через символічне відмежування від негативних практик. Важливі проекти програмують свій результат за допомогою символічних номінацій («Чисті руки», «Дороговказ»). До речі, в процесі вибору назви, яка має на меті спричинити універсально позитивні асоціації, іноді залучають додатковий ресурс етимологічного кодування та декодування. «Автори текстів, – зазначає А. Павлюк, – часто вдаються до своєрідного квазіетимологічного дешифрування власних назв, виявлення внутрішньої символіки ситуацій. Не дивно, що назви засобів масової інформації створюються за принципом закодування в імені принципів, механізмів і завдань їх діяльності. Названі «експресами», «дзеркалами», «екранами», «кур'єрами», «панорамами», мас-медіа і їх окремі рубрики та програми зобов'язують себе до наповнення цих символів відповідним змістом» [5, с. 53].

Зауважимо, що використання різноманітних символічних форм дозволяє партії, руху чи іншому політичному актору досягти певної мети: розшифрувати значення своєї назви, ідеологічно ідентифікувати себе, нагадати про суть своїх програмних завдань,

заявити про фінальну ціль поточної кампанії. При цьому відтворення колективних уявлень відбувається одночасно з усвідомленням самоідентичності, порівняння себе з іншими.

З цього погляду, одночасність соціального існування завжди символічна, конструюється культурою, щоб надати процесу тривалості інтерпретації історичного змісту. Так, засновник феноменологічної соціології А. Шюц інтерпретував проблему людського взаєморозуміння як проблему сучасності людей: зрозуміти один одного – означає установити між потоками свідомостей відношення одночасності [6]. На думку П. Бергера, «Усі суспільства – фабрики змістів» [1]. У цьому сенсі артикулювання – це конструювання одних відносин з іншими; найчастіше призводить до розриву або нечіткості певних зв'язків з метою з'ясування чи виокремлення інших. Артикуляція – це безупинна боротьба, спрямована на зміну композиції дій у межах мінливого балансу сил заради переосмислення можливостей за допомогою зміни контексту, тобто самого визначення сфери відносин, в основу якої покладена практика» [1].

Феноменологічний підхід розуміє соціальний світ у вигляді значеннєвого світу, де люди діють, виходячи із соціально-суб'єктивної значущості, специфіки «визначеного світу значень». Феноменологічний підхід дотримується того, що соціальна реальність конструюється суб'єктом на основі змісту і значень, заданих суспільством чи середовищем, у якому формувалася свідомість суб'єкта. А. Шюц пропонує «переборювати» розбіжності індивідуальних перспектив двома способами: по-перше, внаслідок взаємообміну поглядами, коли я вважаю, що моя думка така ж, як і в іншого; по-друге через збіг системи релевантностей. Так виникає об'єктивований конструкт інтерсуб'єктивної соціальної реальності.

З позиції «теорії обміну» Дж. Хоманса, взаємодія між людьми – це обмін цінностями – і матеріальними, і нематеріальними. Кожна людина, демонструючи ту чи іншу поведінку, може понести витрати, і в кожній людині є більш, ніж один доступний йому спосіб поведінки. Соціальна поведінка становить обмін цінностями – матеріальними і нематеріальними, наприклад, знаками схвалення або престижу. Такий процес впливу має тенденцію до забезпечення рівноваги чи балансу між обмінами. Те, що віддає людина, учасник обміну, може бути для неї вартістю, як і те, що вона отримує, може бути для неї винагородою, і її поведінка змінюється менше, коли вигода, тобто винагорода за відрахуванням вартості, зберігає максимальне значення. Особа не лише прагне досягнути цієї максимальної вартості, але й намагається стежити, аби ніхто з її групи не отримував більшої вигоди. Вартість і цінність того, що людина віддає й одержує, змінюються залежно від кількості того, що вона віддає і що приймає [3].

Теорія обміну Дж. Хоманса пояснює соціальну взаємодію на засадах вільного вибору, під час якого обмін постає універсальною основою інтеракції. Він має свою структуру і принципи, і теоретично відбувається на еквівалентній основі. Однак на практиці спостерігаємо постійні відхилення, що і створюють найскладніший візерунок людської взаємодії.

На думку багатьох дослідників (і ми підтримуємо її), поведінка людей складніше, ніж допускає теорія обміну, і, очевидно, вони реагують не тільки на вчинки інших людей, але й на їхні наміри. Сутність символічного інтеракціонізму полягає в тому, що взаємодія між людьми трактується як безупинний діалог, в процесі якого вони спостерігають, осмислюють наміри один одного і реагують на них.

Отже, символічний інтеракціонізм дає реалістичніше уявлення про взаємодію між людьми, ніж теорія обміну. Проте зауважимо: він зосереджений лише на суб'єктивних аспектах взаємодії, унікальних для індивідів, котрі вступають у комунікацію.

Досить часто відбувається просте отожднення спілкування і взаємодії з інтерпретуванням й того, й іншого як комунікації у вузькому розумінні слова (тобто як обміну інформацією); інші розглядають відносини між взаємодією і спілкуванням як відношення форми певного процесу та його змісту. Скажімо, комунікативний процес ґрунтується на основі певної спільної діяльності. Натомість обмін знаннями й ідеями з приводу цієї діяльності неминуче припускає, що досягнуте взаєморозуміння реалізується у нових спільних спробах розвивати подальшу діяльність, організувати її. Це дає змогу звернутися до конструктивістських парадигм у сучасному соціальному й політичному пізнанні з метою визначення інтеракції як процесу не лише спілкування, а й взаємодії. Насправді під час взаємодії для учасників надзвичайно важливо і обмінятися інформацією, і організувати «обмін діями», спланувати загальну діяльність. Отже, на питання про те, який аспект спілкування розкривається поняттям «взаємодія», можна відповісти: це – та сторона, що фіксує не лише обмін інформацією, а й організацію спільних дій, що дають змогу партнерам реалізувати певну спільну для них діяльність. Такий підхід, заперечуючи розуміння соціальних проблем як статичних обставин, пропонує розглядати їх як послідовність певних подій, котрі становлять діяльність щодо подання вимог змінити сформовану ситуацію. Унаслідок цього конструкціоністський підхід допомагає вписати соціальні проблеми у контекст суспільства, що трансформується. З цього погляду, соціальні й політичні проблеми українського суспільства останніх двох десятиліть виникли унаслідок таких трансформаційних зрушень, як відкриття каналів взаємодії, за допомогою чого можливе висунування вимог різних акторів із приводу тих чи інших обставин.

Інтеракціоністи, на відміну від прихильників класичних підходів до вивчення особистості, виводять характеристики особистості з її стійких і повторюваних зв'язків з оточенням і типологізують паттерни таких зв'язків.

У контексті взаємодії особистості й ситуації пропонують розрізнати два типи: «реактивний», який передбачає, що особистість автоматично відповідає на вплив середовища; «діалогічний», за якого сторони обмінюються взаємними діями. Перший вид окремі дослідники називають інтеракцією, а другий – трансакцією.

Однак загалом здатність брати участь у процесі міжособистісного спілкування і розуміти один одного становить частину нашої комунікативної компетенції.

Відомий учений І. Гофман запропонував своєрідний синтез концепцій символічного інтеракціонізму й теорії ролей, тобто «драматургічну модель» соціальної взаємодії. Завдяки його розвідкам у науковий обіг запроваджено метафору «сцени» (і розуміння громадського життя як «інсценування») і такі поняття, як «презентація» і «рольова дистанція». Під останньою дослідник розуміє здатність індивіда до рефлексії на власні соціальні ролі, до самоспостереження, отже, до дистанціювання від тих ролей, які він виконує [4]. У цій концепції, названій драматургічним підходом, І. Гофман характеризує соціальні ситуації як драматичні спектаклі в мініатюрі: люди діють подібно до акторів на сцені, застосовуючи «декорації» і «навколишнє оточення» для створення визначених вражень. За І. Гофманом, «порядки інтеракції», вибудовані у певний континуум, з'єднують індивідуальну дію зі соціальною структурою й інститутами суспільства. Дослідник акцентує на важливій ролі керування враженнями (і власними, і інших акторів) у соціальній взаємодії. Згідно з його твердженням, люди самі створюють ситуації, щоб передати символічні значення, за допомогою яких вони створюють позитивну думку про себе.

У своїй теорії І. Гофман розвиває аналіз безпосередньої соціальної інтеракції. Він вважає, що особистість – соціальне (точніше – інтерактивне) явище. Один зі способів такого трактування особистості полягає у використанні поняття «особа». Учений її визначає як щось, що дифузно присутнє у потоці мовної взаємодії та виявляється лише тоді, коли фрагменти мовної взаємодії прочитуються й інтерпретуються для встановлення цінностей, що містяться у них. Збереження й особистості, й особи ґрунтується на засадах соціальної взаємодії (причому збереження особи є не метою, а умовою взаємодії) та на комплементарних потребах особистостей. До способів збереження особи (презентації особистості) належить матеріальний зміст тих соціальних установ та інститутів, де відбуваються взаємодія і розподіл ролей між учасниками спілкування [4].

Окремо зупинимося на поглядах засновника «теорії структуризації» Е. Гіденса стосовно співвідношення структури і дії, індивіда та соціальної тотальності. Вони різняться і від уявлень про індивіда як «вільного діяча», що володіє всіма ресурсами та можливостями для конституювання соціальних відносин, і від концепцій, які приписують домінуючу роль у визначенні взаємодії індивідів надіндивідуальним властивостям соціального цілого [2, 98].

Вводячи термін «структурація», Е. Гіденс наголошував: структурні властивості соціальних систем існують лише у процесуальному вимірі, вони постійно відтворюваною модальністю очевидного інституційного порядку в суспільстві; соціальні взаємини людей характерні низкою властивостей, які не можна вивести безпосередньо ані з інтенційності акторів, ані з інституційного профілю конкретного суспільства. Тобто суспільство сформоване за допомогою активної діяльності суб'єктів, рефлексивної за своєю природою: «Виробництво суспільства – це уміле конструювання, забезпечуване і реалізоване людськими істотами, – стверджує учений. – Воно можливо лише тому, що кожен член суспільства є практикуючим соціальним теоретиком: здійснюючи будь-які взаємодії, він переважно звертається до своїх знань і теорій; і саме використання цих практичних ресурсів становить умову здійснення взаємодії взагалі» [2, с. 112].

За теорією структуризації, предметом соціальних наук є не досвід індивідуального актора і не існування тієї чи іншої форми соціальної тотальності, а соціальні практики, упорядковані в просторі й часі. Уміння індивіда виявляти та пояснювати самому собі причини і цілі дій Е. Гіденс називає раціоналізацією. Раціоналізація дії – це здатність індивіда рутинно підтримувати постійне «теоретичне розуміння» основ власних учинків. Така здатність не тотожна дискурсивному осмисленню й оформленню своєї поведінки. Це – уміння осмислити наміри і причини дії. Раціоналізація дії, за Е. Гіденсом, – стійка характеристика повсякденної практики, оскільки становить невід'ємну рису поведінки компетентних соціальних суб'єктів і головну підставу, за якою люди, котрі оточують індивіда, створюють думку про нього [2, 113].

Структуру Е. Гіденс визначає як генеративні (породжувальні) правила та засоби (ресурси), організовані у вигляді іманентних властивостей соціальних систем. Вони допомагають забезпечувати зв'язаність часу і простору. Відповідно до такого підходу соціальні структури існують винятково як «структуруючі властивості», котрими визначаються головні особливості соціальних систем або колективних утворень; вони становлять собою віртуальний порядок елементів і характеризуються відсутністю суб'єкта. Структуруючий вплив цих властивостей має два аспекти: 1) оформлення зразків, правил взаємодії агентів («патерни інтеракцій»); 2) конституювання тяглості взаємодії. Отже, структуруючі властивості обумовлюють існування дещо однакових соціальних практик у часі й просторі та додають їм «систематичної» форми. Дуальність структури

виникає з особливостей соціального життя, яке принципово самовідтворюється та виражається у взаємній залежності структури і суб'єкта дії.

Правила і ресурси, якими індивіди керуються під час взаємодії, відповідно до концепції дуальності, водночас є не лише засобами відтворення соціальної дії та соціальної системи, а й самі реконститууються за допомогою цієї взаємодії. Відтак, структура – це спосіб дії, за допомогою якого через установлення відносин, зв'язків між конкретним контекстом і певною тоталітарністю соціальне відтворюється у всій цілісності. Е. Гіденс визначає поняття «структурації» у вигляді процесу організації та відтворення системи суспільних відносин, що супроводжує соціальну взаємодію і відбувається унаслідок застосування агентами правил, що породжують систему, та ресурсів. Структура і обмежує дію, і створює можливості для її здійснення.

Отже, питання символізації політичної дійсності особливо актуальні на сучасному етапі розвитку суспільства і, безперечно, потребують подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Религия и проблема убедительности [Электронный ресурс] / П. Бергер // Журнальный зал. Неприкосновенный запас. — 2003. — № 6 (32). — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html>
2. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. — Academia, 1999.— С. 101–122.
3. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс. — К. : Основи, 1999. — 726 с.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман; пер. С. англ. А.Д. Ковалева. — М.: Канон-Пресс-Ц-Кучково Поле, 2000.
5. Павлюк Л. Символ та ідентифікація в політичному дискурсі мас-медіа / Л.Павлюк // Журналістика. — К., 2006. – Вип. 5(30). — С. 48–57.
6. Шюц, А. Формирование понятия и теории в общественных науках [Электронный ресурс] / А. Шюц // Американская социологическая мысль: тексты / под. ред. В. И. Добренькова. — М.: Изд-во Моск. университета, 1994. — С. 481–496.— Режим доступа: <http://www.nsu.ru/psych/internet>

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2017

Прийнята до друку 19.02.2017

THE RESEARCH METHODOLOGY PROBLEMS OF SYMBOLIZATION OF POLITICAL REALITY

Sergey Orlov

*Lviv State University of Internal Affairs
Department of philosophy, politology and juridical logic,
Gorodotska str. 26, 79007, Lviv, Ukraine
e-mail filosof@lvduvs.edu.ua*

The problem of investigation the political forms of life requires the meaningful analysis of the three components: the substantial foundations – an object, political activity, and the most

difficult to be explained and understood – a symbolic component. The basic methodological directions of the definitions of functions, standards, and the content policies belt symbolizing modern methodological concepts are examined.

Keywords: politics, political activity, symbol, political symbol, symbols of the political reality.